

Az ősi hitvilág nyomai.

Szemelvények a „pogány” Oguz-náméból

(DANKA BALÁZS)

A legkorábbi belső írott források, az ótörök rovásfeliratok (7–8. század, Berta 2004) tanúsága szerint a török nyelvű népek a steppei nomád kultúrkörhöz tartoztak. A feliratok szövegeiből nemcsak a törökség korai történetébe nyerhetünk bepillantást, de a legkorábbi ismert hiedelemrendszerükről a tengrizmusról is részletes kép rajzolódik ki előttünk (lásd Égkultusz című tanulmányt e kötetben).

Általánosságban a vallások elterjedése soha nem egyik pillanatról a másikra történt. Az ilyen folyamatok mindig hosszabbak, és csak a legritkább esetben békések. Szükségszerűen ugyanígy kell értelmeznünk egy vallás eltűnését is. Bár a 15. században az iszlám már terjedőben volt az Arany Horda területén, úgy tűnik, a tengrizmus még élt az itt élő törökség körében. Az alábbiakban ezt kívánom bemutatni a „pogány” Oguz-náme (a továbbiakban PON) példáján keresztül, továbbá amellelt fogok érvelni, hogy a PON tartalmi és nyelvi sajátosságai alapján valószínűleg azokhoz a kipszak-török nyelvű nemzetségekhez köthető, amelyeknek mai leszármazottai a volgai kipszakok,¹ azaz a kazányi tatárok, baskírok és a nogájok.

A PON ujjur írással készült, egyetlen példányát ma a párizsi *Bibliothèque Nationale*-ban őrzik (*Supplément Turc No. 1001*). A helyenként sérült kézirat 21 fólióból áll, a teljes szöveg mintegy 376 sort tesz ki.

A tengrizmushoz köthető, legkorábbi török nyelvű szövegmélekek rovasírással íródtak, és leginkább köztételenként maradtak fenn szerte a közép-ázsiai steppeken. A PON keletkezésének idején ez az írásrendszer már nem volt használatban. Az ujjur írás eredetileg az indoeurópai nyelvek iráni ágához tartozó szogd nyelv lejegyzésére szolgáló szogd írás török nyelvre adaptált változata, így az sémi eredetű betűírás. Az ujjur írást a törökség a 9. századtól kezdve kezdte használni, és a 15. századig gazdag török nyelvű, vallási (buddhista, manicheus) és világi (kereskedelmi, jogi levelezés) irodalom keletkezett ezzel az írással. A 13. századtól kezdve a Mongol Birodalom kancelláriája is részben ujjur írással, mongol nyelven bocsátotta ki dokumentumait. Az ujjur írás a Mongol Birodalom felbom-

---

¹ A kipszak nyelvek a török nyelvek északnyugati csoportját alkotják. Ebbe a csoportba a következő nyelvek tartoznak még (nyugatról kelet felé és északról dél felé haladva): karaim, krimi tatár, (kazányi) tatár, baskír, kumük, nogáj, karacsáj-balkár, karakalpak, kazak, kirgiz.

lása után az utódállamok közül az Arany Hordában² és a Csagatáj Uluszban³ még sokáig használatban maradt. Sőt, a 15. század második felében Abdarrazák baksi⁴ személyében olyan ujjur írást ismerő írnokról is tudunk, aki az Oszmán Birodalom fővárosában tevékenykedett, s a Csagatáj-ulusszal és más közép-ázsiai államokkal való diplomáciai kapcsolattartás végett alkalmazták (Vásáry 1986b: 44). A 17. századtól kezdve a mongoloiktól átvették az ujjur írást a mandzsuk is, és átalakított formája máig használatos a Kína területén élő belső-mongóliai mongolok körében.

A PON legkorábbi hozzáférhető kiadása Wilhelm Radloff német származású orosz turkológus (1890: 291–292; 1891: 232–244) nevéhez köthető, ő tette közzé a kézirat *facsimilé*jének első 8 oldalát, és fordította le a teljes szöveget német nyelvre. A teljes szöveget arab írásra áttéve, latin betűs átírással és francia fordítással Nour (1928) adta ki. E kiadást Pelliot látta el kritikai kommentárokkal (1930, török nyelvű reprint 1995). A következő szövegkiadás megjegyzésekkel és német fordítással Bang és Arat (1932, török változata Bang–Arat 1936) nevéhez fűződik. A legújabb – bár már több mint hatvan éves – kiadást Ščerbak (1959) készítette, amely tartalmazza a szöveg cirill betűs átírását, és az orosz nyelvű fordításon kívül a kommentárokat is. A PON-nak magyar nyelvű fordítását Kakuk Zsuzsa (1985) készítette el.

A szöveg pontos keletkezési helye és kora ismeretlen, viszont a szövegben előforduló népnevek alapján Pelliot szerint valószínűleg nem lehet a mongol kornál korábbi. Végso következtetése szerint a kézirat az 1500-as évekből való, a „török világ nyugati részéről”, amelynek létezett egy, azóta elveszett eredetije. Ezt az állítását a szöveg nyelvi illetve helyesírási sajátosságaira alapozta, és arra következtetett, hogy az eredeti kézirat a 14. század elején Turfán környékén keletkezhetett, a Párizsban őrzött kézirat pedig ennek egy

---

² Az Arany Horda a Mongol Birodalom utódállama, amelyet Dzsingisz kán legidősebb fia, Dzsocsi kapott örökségül. Területe nyugat-keleti irányban az Al-Dunától a Balhas-tóig terjedt. 1236-tól kezdve állt fenn, majd az 1400-as évek elejétől kezdve több utódállamra esett szét (Krími Kánság, Asztrahányi Kánság, Szibériai Kánság, Nogaj Horda, Nagy Horda). Az utódállamok sorsa eltérő, de előbb vagy utóbb mind orosz fennhatóság alá került (Vásáry 1986a: 142–161).

³ A Csagatáj Ulusz Dzsingisz kán második fiáról, Csagatájról kapta a nevét. Uralkodói az ő leszármazottai adták, egészen Timur Lenk hódításáig. A Csagatáj Ulusz a Mongol Birodalom közép-ázsiai területeit foglalta magában, az Aral tótól dél-keletre és a Balhas-tótól délre. Észak és észak-nyugat felől az Arany Horda, nyugatról az Ilhanida Birodalom, dél-keletről Tibet, kelet felől pedig Kína határolta (Golden 2011: 86).

⁴ A baksi (*baxši*) a mongol kor előtti török nyelvekben a buddhista tanítókat jelentette. A Mongol Birodalom fennállásának idején a szó átkerült a mongol nyelvbe, ahol jelentése 'írnok'-ra változott, majd innen a török nyelvek visszakölcsönözték, és kifejezetten azokat az írnokokat jelentette, akik az ujjur írást használták, ellentétben az arab írást használó írnokokkal.

másolata, amely „kirgiz vidéken”⁵ jött létre (Pelliot 1995: 96–103). A Bang–Arat féle kiadásban nem olvasható ilyen határozott állásfoglalás, sem a szöveg keletkezési helyét, sem az idejét illetően: a szöveg nyelvét „modern keleti törökként” határozzák meg, de nem részletezik, hogy pontosan mit értenek ezen⁶ (Bang–Arat 1936: 7). Ščerbak véleménye a szöveg keletkezési helyét és idejét illetően lényegében megegyezik Pelliot-éval, kiegészítve azzal, hogy az elveszett eredeti kézirat arab írásos lehetett, a szöveg nyelvét pedig „karluk-ujgurnak” nevezi (1959: 101–107).

A „POGÁNY” ÉS MUSZLIM OGUZ-NÁMÉK

Ahhoz, hogy megérthessük, hogy a PON miért kapta a „pogány” jelzőt, először azt kell tisztáznunk, hogy pontosan mit is értünk „Oguz-náme” alatt. Az Oguz-námék a steppei szóbeli historiográfia, a steppei népek történeti emlékezetének termékei, amelyből az Irtistól az Duna alsó folyásáig terjedő kipszak pusztá (*Dest-i kipszak*) török népeinek folklórja is táplálkozott (Judin 1992: 64–65). A „pogány” Oguz-náme mellett több ún. muszlim Oguz-náme is fennmaradt. Ezek abból a célból készültek, hogy az iszlámra áttért török népek és uralkodók származását vissza lehessen vezetni az iszlám vallás értelmezése szerint az első ember teremtéséig, ezáltal a vallási közösség számára is legitimizálják az adott uralkodó jogát hatalmának gyakorlására.

A muszlim Oguz-náméknak több változata is ismert, amelyek azon az Oguz-történeten alapulnak, amelyet a perzsa történétíró, Rasidaddín jegyzett le először az 1310–1311-ben írt *Dzsámi-at-Tavárih* (A történetek gyűjteménye) című munkájában (Jahn 1969). Az oszmán történétíró, Jazidzsioglu Ali *Tavárih-i Ál-i Szeldzsük* (A Szeldzsuk dinasztia története) című munkájában található Oguz-náme (Bakır 2008) 1423-ban íródott, az ún. uzunköprüi Oguz-náme (Eraslan 1976) keletkezési ideje ismeretlen, de feltehetően szintén 15. századi. Mind a kettő oszmán-török nyelvű. A legkésőbbi változatok, az Abulgázi Bahadur hívai kán által 1661-ben keleti török irodalmi nyelven írt, *Sedzsere-i Terákime* (A türkmének családfája) (Ölmez 1996) és a kán fia által 1665-ben befejezett *Sedzsere-i*

---

⁵ A „kirgiz” a korabeli tudományos terminológia szerint a kazak nyelvet jelentette. A mai használat szerinti kirgiz nyelvre pedig a „karakirgiz” (fekete kirgiz) terminust használták. Pelliot tehát a „kirgiz vidék” alatt a Dest-i kipszakot, vagyis a mai Kazahsztán területét érthette.

⁶ A keleti török irodalmi nyelv alatt rendszerint a *turki* nyelvet értjük, amelyet a szakirodalom *csagatáj* irodalmi nyelvnek is nevez. A *csagatáj* elnevezés a Mongol Birodalom közép-ázsiai területeit magába foglaló Csagatáj Ulusra utal. Mivel ez az irodalmi nyelv a Csagatáj Uluson kívül is használatban volt, ezért pontosabb a *turki* elnevezés (Ivanics Mária személyes közlése).

Türk (A törökök családfája) (Desmaisons 1970²) című történeti munkákban maradtak fenn. Ezekhez a változatokhoz a szerzők Rasídaddín munkája mellett az egykorú török szájhagyományból is merítettek.

A muszlim típusú Oguz-történetek elbeszélők között az oguz törökök legendás őseinek, Oguz kánnak⁷ a születését, uralkodásának kezdetét, házasságát, gyermekeinek születését, Oguz hódításait, valamint azt, hogy Oguz kán miként osztotta fel fiai között birodalmát.

Az Oguz-námék (a PON-t is beleértve) egyik fontos közös tartalmi vonása a benne szereplő, a történelemben ténylegesen létezett török nemzetségek (Kipcsak, Haladzs, Karluk, Kangli) neveinek magyarázata egy-egy történeten keresztül. Ezek a magyarázatok mind népetimológiák, vagyis az elbeszélő a nemzetségnevekhez a korabeli török nyelvben található szavak vagy szóösszetételek, kifejezések értelmét igyekszik társítani, a történetet pedig úgy alakítja, hogy ezek a társítások érthetőek legyenek. A népetimológiák az egyes változatokban eltérhetnek: pl. Abulgázinál a Kalacs⁸ nemzetségnev magyarázata a következő (Desmaisons 1970²: 21–22): tör. *Qalaǵ* < *qal*, *aǵ*! „Maradj itt, éhes ember! < *qal*-‘marad’ + ø ‘E/2. felszólító mód; *aǵ* ‘éhes.’ A PON-ban az elgondolás hasonló, de a kivitelezés némileg eltérő: *Qalač* < *qal*, *ač*! „Maradj itt és nyisd ki!”, ahol a szó második szótagját az elbeszélő az *ač* ‘éhes’ jelentésű melléknév helyett az *ač*- ‘kinyit’ ige E/2. felszólító módjával magyarázza. Ezek a népetimológiák természetesen szinte soha nem felelnek meg az adott nemzetségnev valódi nyelvi eredetének.

Bár a muszlim változatok sem egyeznek pontosan minden részletben, az ideológiai hátterük hasonló:

1. Oguz származása a muszlim hagyománynak megfelelően Noé harmadik fiáig, Jáfetig van visszavezetve.
2. Oguz eleve muszlimnak születik, és anyja kebléből csak akkor hajlandó szopni, amikor az áttér az iszlámra.
3. Oguz csak muszlim nőt hajlandó szeretni. Az első két feleségével nem törődik, csak a harmadikkal, aki felveszi az iszlám hitet.
4. Mikor Oguz apja megtudja, hogy a fia muszlim, háború tör ki közöttük, amelyet Oguz nyer meg, így formálhat jogot az uralkodásra.

---

⁷ A muszlim változatok mindegyikében Oguz méltóságneve minden esetben a kán (*ǵān*), míg a PON-ban kagán (*qaǵan*).

⁸ A Kalacs nemzetség elnevezése a ma Irán területén beszélt haladzs népnévvel hozható kapcsolatba. A haladzs nyelv a török nyelveken belül önálló nyelvágat alkot, és számos olyan archaizmust őriz, amely a többi modern török nyelvből hiányzik.

A PON azonban azért „pogány”, mert ez az ideológiai háttér hiányzik belőle. A szövegben valójában semmilyen vallásra nem történik közvetlen utalás, viszont többször előfordul benne a *kök tengri* ‘Kék Ég’ kifejezés ‘Isten’ értelemben. Az ótörök nyelvben a *tengri* szó egyaránt jelenti az eget és Istent, e két jelentés nem különül el élesen egymástól. Ez a jelentésbeli kapcsolat a tengrizmusra vezethető vissza.

A PON olyan részleteket is tartalmaz, amelyek a muszlim Oguz-náme verziókban nem találhatók meg. Ezek közül a szlávok meghódítása a legfontosabb, amely valójában a PON történetének jelentős részét teszi ki, a teljes szöveg mintegy 30%-át. (Lásd ‘TONb’-vel illetve ‘TONc’-vel jelölt szövegrészleteket.) A szöveg szerint Oguz kagánnak nem hajlandó behódolni és adót fizetni Urusz bég, az oroszok fejedelme. Oguz kagán hadba indul ellene, ebben a vállalkozásában pedig egy fénysugárból előlépő szürke farkas segíti, aki a serege előtt vonul⁹. A szöveg tartalmi sajátosságai alapján tehát arra következtethetünk, hogy az nem Turfánban, hanem valahol az Arany Horda területén keletkezhetett. Erre utalhat az Urusz bég mellett a szövegben előforduló *Ulug Ordu* személynév is. *Ulug Ordu* Oguz kagán seregének segített a Volgán való átkelésben, ezért Oguz kagántól a *Kipcsak* nevet és a bég címet kapta.¹⁰ Az *Ulug Ordu* és *Kipcsak* személynév egymást erősíti, ugyanis az *Ulug Ordu* jelentése „Nagy Horda”. A 15. század első felében darabjaira hulló Arany Horda központi, steppei területeit nevezték így, amely magában foglalta a Volga-vidéket is. A Nagy Horda népességét különféle, kipcsak török nyelven beszélő nemzetségek alkották. Így nagy valószínűséggel a PON a volgai kipcsakokhoz köthető.

A PON azért különleges, mert bár a fent felsorolt iszlám motívumok hiánya miatt korainak tarthatnánk, a Nagy Horda (15. század–1502) említése azt sugallja, hogy kései keletkezésű. Egy ilyen szöveg meglepte azért meglepő, mert tudjuk, hogy az Arany Horda iszlamizációja a 13. században Berke kán megtérésével kezdődött, és a 14. században Özbeg kán uralkodása alatt teljeseedett ki (lásd A népi iszlám a steppén című tanulmányt e kötetben).

A PON tehát egy archaikus tartalmi mag köré szerkesztett történettel magyaráz meg a szöveg valós korához viszonyított közelmúltbéli esemé-

---

⁹ Bár ebben az esetben nincs explicit névmagyarázat, feltételezhető, hogy itt a vezérfarkas alakja a baskírok önelnevezésének népetimológiájával állítható párhuzamba: *baskort* ‘vezérfarkas’ < bask. *baş* ‘fej’ + *kort* ‘farkas’. A *baskir* népnév valós etimológiája ennél sokkal bonyolultabb, vö. Ligeti 1986: 400, Berta 1994, Róna-Tas 1996: 223–229, Zimonyi 2005: 50–57.

¹⁰ A megfelelő rész a kézirat 23/9–24/8 soraiban található, azonban az átkelés részleteit tárgyaló szövegrész sérült, szinte olvashatatlan.

nyeket. Ebből a megközelítésből azt kell feltételeznünk, hogy a szöveg valójában korabeli szájhagyományon alapuló epika lejegyzése.

Az epikus költészet hagyománya ma is él csakúgy a mai török, mint a mongol népek körében (bővebben lásd: Žirmunskij 1964, 1969, Chiodo 2008). Az epikus költészet művelői ma hivatásos énekmondók, akik dalaikat rendszerint hangszeres kísérettel adják elő. Az előadásmód különlegessége, hogy a dalok szinte soha nem hangzanak el szó szerint ugyanúgy kétszer. Erre az epikus költészet azon sajátossága biztosít lehetőséget, hogy az énekmondó a – gyakran több tízezer soros – dalaira olyan, ún. formulákra támaszkodva emlékszik, amelyeket gyakorlatilag «üres», de szótagszámában és rímképében fix verssoroknak tekinthetünk. Az elbeszélés tartalmának csak a váza van meg, és minden eléneklés improvizatív módon történik. Ezáltal arra is lehetőség nyílik, hogy az énekmondó az énekét – akár ad hoc jelleggel, interaktív módon – a közönség preferenciájához igazítsa, a hallgatóság igénye szerint kiemelve, vagy elfedve bizonyos részleteket, vagy akár új jeleneteket, tartalmi elemeket belecsempészve a dalba. Kiváló példa erre Žirmunskij (1964: 6) közlése egy kirgiz énekes Manasz-előadásáról,¹¹ melyet Wilhelm Radloff hallgatott meg egy terepmunkája során. Az énekmondó a cári megbízásból kutató orosz hallgatósága kedvét keresve a dalt kiegészítette egy olyan jelenettel, amelyben a főhős Manasz a világ meghódítása után önként behódolt a „Fehér Cárnak”, azaz az orosz cárnak, és vele barátságot kötött. Ez az anekdota érdekes párhuzamot alkot a PONc szövegrészlettel.

A PON esetében tehát a történet váza az Oguz-náme, azokkal a kötelező tartalmi elemekkel, amelyek minden más ismert változatban is megvannak. Ezek a következők: 1. Az Ujgur, Karluk, Haladzs, Kangli és Kipcsak nemzetségek csatlakozása Oguzhoz. 2. Oguz hódításainak befejezésével a birodalmának felosztása a fiai között. A muszlim Oguz-námék a történetet tovább is mesélik, de a PON kéziratában a birodalom felosztása az utolsó momentum. Az énekes a hallgatóság kedvéért a történetet „kipcsak szempontból” mondja el, a szlávok meghódításával, és azzal, hogy a volgai átkelésben nyújtott segítségéért Oguz kagán béggé nevezi ki *Ulug Ordut*. Ez a szövegben rögtön a szlávok meghódítása után következik, de önálló történetként. Így arra gondolhatunk, hogy az Oguz-náme keretéből az énekmondó ezt kiemelte, a szövetséges nemzetségek közül ugyanis a Kipcsakok vannak elsőként említve. A muszlim Oguz-námékban ráadásul a kipcsakok története nem is ugyanez, azokban a történet az odvas fa motí-

---

¹¹ A Manasz a kirgizek hőseinek, és egyben a főszereplő neve is. A hőseposz magyar nyelven is hozzáférhető, Bede Anna fordításában jelent meg 1979-ben.

vumához¹² kötődik, amely a PON-ban Oguz második feleségének kapcsán kerül említésre (lásd a TONa szövegrészlet 69–88 sorait). A Kipcsak nemzetség elnevezésének a volgai átkeléssel való magyarázata tehát úgy tűnik, szintén a PON keletkezési területén elterjedt szájhagyomány jellegzetessége. Ezek a motívumok és szövegszerkezeti jellegzetességek arra is engednek következtetni, hogy a kézirat nem másolat, hanem autográf szöveg.

A TENGRIZMUS NYOMAI A PON-BAN

A szöveg közvetlenül nem mutatja be a tengrizmus, mint a hiedelemvilág jellegzetességeit. Aktív vallásgyakorlatra egyetlen példa van az egész szövegben (TONa 49–63): amikor Oguz kagán az éghez imádkozik, és sötétség támad, az égből leereszkedő kék fénysugárban pedig megjelenik Oguznak angyali szépségű első felesége, aki az Égtől származik.

Szintén a tengrizmusra utalhat az a motívum, hogy Oguz címe a kagán, nem pedig a kán, mint a muszlim változatokban.

Az ótörök rovásfeliratokon a *bodun* és *el* szakrális uralkodója a kagán.¹³ A PON-ban Oguznak állandó jelzője a kagán cím. A kagán cím a TONa szövegrészlet 25. sorában jelenik meg, és csak akkor állandósul, amikor már legyőzte a szörnyeteget. A gyermekei születése utáni ünnepségen már saját magára is így hivatkozik. Explicit módon nincs leírva, de feltételezhető, hogy Oguz a kagáni címet a szörnyeteg legyőzése után nyeri el (vagy tarthatja meg?).

A kagán csak akkor képes az uralkodásra, ha rendelkezik bizonyos tulajdonságokkal. Ezek közül a legfontosabb a *kut* (*qut*). A *kut* pontos jelentése is nehezen határozható meg: Clauson ótörök szótára (1972: 596) ‘égi pártfogás’-ként hivatkozik rá, de megadja a ‘jó szerencse’, ‘boldogság’, valamint az északkeleti török nyelvjárásokban előforduló ‘életerő’ jelentést is. A *kut* veleszületett tulajdonság, és a kagánnak rendelkeznie kell vele, különben nem lehet uralkodó, és ha elveszíti, véget ér uralma is. A TONc szövegrészletében ebből a szempontból is egy nagyon érdekes momentu-

---

¹² A muszlim változatokban a történet a következő: Oguz seregének egy katonája meghal, terhes felesége pedig egy fa odvában szüli meg gyermekét. Oguz kán a gyermeket Kipcsaknak nevezi el, akinek leszármazottai a kipcsak-törökök. A történet ezt népetimológiával úgy magyarázza, hogy török nyelven a fa odvát jelölő szó hasonlóan hangzik a Kipcsak elnevezéshez.

¹³ A *türk bodun* jelenti a türk társadalmat, a *bodun* jelentése leginkább a magyar ‘törzs’ vagy ‘nép’ szavakkal adható vissza. A törökök minden rajtuk kívüli társadalmat is *bodun*-nak nevezték. A kagán által megtestesített hatalmat és hatalmi szervezetet a türk feliratok *el*-nek nevezik, amelyet ‘törzsszövetség’-nek, ‘birodalom’-nak illetve ‘állam’-nak szoktak magyarra fordítani. A kagán nélküli *el* elpusztul, és nem nevezhető *el*-nek (Vásáry 1983).

mot találunk. Urusz bég fia rituális keretek között átruházza a *kuiját* Oguz kagánra, ezáltal erősítve Oguz kagán hatalmát. Ő maga emiatt a *Szaklab* (*saqlab*) nevet kapja, amelynek értelmét az elbeszélő népetimológiával a *saqla*- ‘megóv, megvéd, elrejt’ jelentésű igéből vezeti le. A *saqlab* a muszlim forrásokban szűkebb értelemben a kelet-európai szlávokat tágabb értelemben pedig a kelet-európai erdőlakó népeket jelentette (Zimonyi 1990: 73–75, Zimonyi 2005: 59). A Nyugat-Európába hurcolt nagyszámú szláv rabszolgának köszönhetően a szónak kialakult ‘rabszolga’ jelentése is.¹⁴ Vagyis Urusz bég fia, azáltal, hogy *kuiját* egy másik személyre, nevezetesen Oguz kagánra ruházta, annak egyben alattvalójává is vált.

A PON-ban van még egy jelző, a *qaqiz* ‘szenvedély, tetterő’, amely a *qaqi*- ‘dühösnek lenni’ (Clauson 1972: 609) ige képzett alakja. Ez a jelző háromszor fordul elő a szövegben:

(1) TONa 25–26: *oguz qagan bir eriz qaqiz kiši erdi bu [...]**nī awlamaq tilādi*

„Oguz kagán egy férfit, szenvedélyes ember volt. Ezt a szörnyeteget el akarta ejteni”

(2) TONd 21–25: *andan soñ ertä bolupta aqalarnī inilärnī jarlap kældürdi taqī aytī kim ay mänün köñülüm awnī tiläp turur qarī bolgumdan mänin qaqizluqum yoq turur*

„Azután másnap reggel az idősebb és fiatalabb fiait is magához hívatta, és így szólt: – Ó fiaim, az én szívem vadászatra vágyik, de mivel öreg vagyok, a szenvedélyem kihuny.”

A harmadik említés a kézirat 27. fóliójának első két sorában található:

(3) *čärig-dä bir bedik qaqiz er beg bar erdi*
„A seregben volt egy hatalmas bég, szenvedélyes férfi.”

Amennyiben ez az olvasat helyes, akkor *qaqiz* az *alp* (bátor), *bilge* (bölcs), *qut* (égi pártfogás) stb. mellett egy újabb olyan tulajdonságot jelöl, amellyel egy hősnek rendelkeznie kell, hogy nagy dolgokat vihessen végbe. A második említéskor arról esik szó, hogy Oguz kagán öregkora

¹⁴ A *saqlab* valójában az arab *Ṣakālība* (egyes szám *Ṣaklabī/Siklabī*) szóból származik, amely a közép-görög Σλάβος átvétele. A görög szó a szlávok önelnevezéséhez köthető (*Slověne, Slovyane*). A népnév ‘rabszolga’ jelentése a Nyugat-Európába hurcolt nagyszámú szláv rabszolga miatt alakult ki, amely jelentésfejlődés az arab forrásokban is megfigyelhető (Golden 1995: 872).

miatt ezzel a tulajdonsággal már nem rendelkezik, ezért készíti elő a fiai számára a hatalom átadását.

Lehetséges azonban, hogy a *qaqiz* <q̣'q̣'z> olvasat nem helyes, hanem egyszerűen a *qağan* szó helytelenül leírt változatával van dolgunk (<q̣'q̣'n>). A szóvégi <-n> és <-z> betűt egyetlen diakritikus pont különbözteti meg egymástól, és ebben az esetben ez nincs kitéve az utolsó betűre, a korábbi szövegkiadásokban ezért olvastak a szerzők <-z>-t. A *qağan* olvasat lehetőségének viszont a harmadik idézet ellentmond, hiszen nehezen elképzelhető, hogy Oguz kagán alattvalója, aki a seregében szolgál, szintén a kagán címet viseli.

A PON ékes bizonyítékkal szolgál arra, hogy a törökök legkorábbi ismert égkultusza, milyen mélyen gyökerezett a törökség kultúrájában. Mintegy nyolc évszázaddal a türk rovásfeliratok keletkezése után, ha nem is eredeti formájában, de még létezett a Volga vidéki török népeknél a 14–15. században, a széthulló Arany Horda területén.

1. Ábra a PON kéziratában található illusztrációk

Oguz születése, fiatalkora, viadala a szörnyeteggel, gyermekeinek születése, kagánná válása¹⁵

(TONa)

(1) bolsungil täp tädilär anuñ angusu (2) uşbu turur [kép] taqı mundan soñ sewinç (3) taptılar kenä künlärdän bir küñ ay qağan- (4) nuñ közü yarıb bodadı erkäk oğul toğurdı (5) uşol oğulnuñ öñlüki çirağı kök erdi ağızı (6) ataş qızıl erdi közläri al saçları qaşları (7) qara erdilär erdi yaqşı nävsikilärdän (8) körüklügrök erdi uşol oğul ana-(9) sınıñ kög-üzündün oğuznı içib mundun (10) artıqraq içmädi yig ät aş sorma (11) tilädi tilı kelä başladı qırıq kündün soñ (12) bädüklädi yörüdi oynadı adaqı ud adaqı täğ belläri (13) böri belläri täğ yağırı kiş yağırı täğ kögüzü (14) aduğ kögüzü täğ erdi badanınuñ qamağı (15) tük tülüklüg ärdi yılqılar küdä <yä> (16) turur erdi atlarğa minä turur erdi keyik (17) aw awlaya turur erdi künlärdän (18) soñ keçälärdän soñ yigit boldı bu (19) çagda bu yerdä bir uluğ orman bar erdi (20) köp möränlär

(1) Így legyen! – mondták. Az arra emlékeztető *kép* ez [egy bika képe]¹⁶. Ezután megtalálták a boldogságot. Aztán egyik nap Hold kagán szeme felragyogott, és vajúdni kezdett. Fiúgyermeket szült. (5) Annak a gyermeknek a külseje és arca sápadt volt. A szája vörös volt, mint a tűz. A szemei vörösesbarnák, a haja és a szemöldöke feketék voltak. Szebb volt, mint a jó tündérek. Az a gyermek az anyja kebléből az előtejet megitta, majd ennél (10) többet már nem ivott. Nyers húsételt, és bort kívánt. Kezdett megeredni a nyelve. Negyven¹⁷ nap múlva felnőtt, járt, és táncolt. A lába olyan volt, mint egy bivaly lába. A dereka olyan volt, mint egy farkas dereka. A válla olyan volt, mint egy coboly válla. A mellkasa olyan volt, mint egy medve mellkasa. A testének egésze (15) *tetőtől talpig* szőrös volt.¹⁸ *Folyton* állatokat terelt, lova-

¹⁵ Eredeti szöveg: 1/1-12/1.

¹⁶ A kéziratban található illusztrációkat az 1. ábra szemlélteti.

¹⁷ A szövegben a 'negyven' számnév soha nem a szó konkrét értelmében, hanem, 'sok, rengeteg'-ként értendő. A 'negyven nap' és hasonló kifejezések jelentése így 'hosszú, meg nem határozott időtartam'.

¹⁸ Lehetséges, hogy itt Oguzt a szerző párhuzamba állítja *Baba Tüklesszel*, akinek alakja samanisztikus eredetű, de átértelmezték azt a török népi iszlámba (lásd A népi iszlám a steppén című tanulmányt e kötetben).

köp ögüzlär bar erdi bunda kel-
gän- (21) lār keyik köp köp bun-
da uçqanlar quş köp köp erdi (22)
uşol [or]man içindä bädük bir [...] bar (23) erdi yilqılarnı yelkünlä-
rni yer erdi bädük (24) yaman bir
keyik erdi bergä ämgäq birlä (25)
elkünni basub erdi oğuz qağan
bir eriz (26) qağız kişi erdi bu [...] nı awlamaq tilädi kün- (27) lārdä
bir kün awğa çiqti čida birlä (28)
ya oq birlä taqı qılıç birlä qalqan
(29) birlä atladı bir buğu aldı şol
bugunı tal- (30) nuñ çuwuqı birlä
ığačqa bağladı ketti (31) andan
soñ ertä boldı tañ ertä çag- (32) da
kälädi körädi kim [...] bugunı alub
(33) turur kenä bir aduğ aldı al-
tunluğ (34) belbağı birlä yığačqa
bağladı ketti (35) mundun soñ
ertä boldı tañ ertä (36) çagda kel-
di körädi kim [...] aduğnı alıb tu-
rur (37) kenä özü ığačnıñ tübindä
turdı [...] (38) kälib başı birlä
oğuz qalqanın urdı oğuz (39)
čida birlä [...]nıñ başın urdı anı
(40) öldürdi qılıç birlä başın kās-
tı aldı ketti kenä (41) kälib körädi
kim bir şunqar [...] içägüsin (42)
yemäktä turur ya birlä oq birlä
(43) şunqarnı öldürdi başın kästi
andan (44) soñ tädi kim şunqar-
nuñ anğu- (45) sı uşbu turur [kép]

kon lovagolt, vadra vadászott. Napok
múltán, éjek múltán ifjúvá vált. Eb-
ben az időben, ezen a helyen volt egy
nagy erdő. (20) *Itt* sok folyó és sok
patak *folyt*. Az idejövő vad sok volt,
az iderepülő madár sok volt. Ebben
az erdőben *élt* egy nagy szörnyeteg.¹⁹
Ette az állatokat és a népeket. Hatal-
mas, gonosz vadállat volt. Kínna-
l és szenvedéssel (25) elnyomta a népet.
Oguz kagán egy férrias, szenvedélyes
ember volt. Ezt a szörnyeteget el akar-
ta ejteni. Egyik nap vadászni indult.
Lándzsával, íjjal és nyíllal, meg kard-
dal és pajzzsal indult el. Elejtett egy
szarvasbikát. Ezt a szarvasbikát egy
fűzfä (30) vesszőjével egy fához kö-
tötte, és elment. Aztán reggel lett. Haj-
nalhasadtakor megjött, és látta, hogy a
szörnyeteg már elvitte a szarvasbikát.
Aztán egy medvét ejtett el. Az aranyos
derékövével egy fához kötötte, és el-
ment. (35) Ezután reggel lett. Hajnal-
hasadáskor megjött, és látta, hogy a
szörnyeteg már elvitte a medvét. Az-
tán maga állt a fának a tövébe. A ször-
nyeteg megjött, és belefejejt Oguz
pajzsába. Oguz a lándzsával a ször-
nyeteg fejét beverte, (40) és megölte.
Karddal levágta a fejét, *magához* vet-
te, és elment. Aztán *amikor* visszajött,
látta, hogy egy sólyom éppen a ször-
nyeteg belsőségeit eszi. Íjjal és nyíllal

¹⁹ A szót az eredeti szövegben nem lehet kibetűzni. Az előforduló alakok legalább két külön szót mutatnak. Kiolvashatatlanságuk ellenére jelentésük világos: a kéziratban minden esetben egy mitikus lényre utalnak, amely a 31. sorban vizuálisan is ábrázolva van, ld. I. ábra.

buğu yedi aduğ yedi čıdam (46) öldürdi tāmür bolsa [...]nī šuñ- (47) qar yedi ya oqum öldürdi yel bolsa táb tādī (48) ketti taqī [...] nīñ añuğusu uşbu (49) turur [kép] kenā künlärdä bir kün (50) oğuz qağan bir yerdä täñrini ĵalwargu- (51) da erdi qarañguluq keldi köktün (52) bir kök yaruq tüşti kündün ay (53) aydan qoğulgu- luqraq (54) erdi oğuz qağan yö- rüdi kördi kim (55) uşbu yaruq- nuñ arasında bir qız (56) bar erdi yalguz olturur erdi yaqşı körük- (57) lüg bir qız erdi anuñ başında ataş- (58) luğ yaruqluğ bir mänji bar erdi (59) altun qazuq tæg erdi uşol qız andağ (60) körüklüg erdi kim külsä kök (61) täñri külä tu- rur ĵğlasa kök täñri (62) ĵğlaya tu- rur oğuz qağan (63) anı kördüktä uşı qalmadı ketti sewdı aldı anuñ (64) birlä yattı tilägüsın aldı töl boğaz (65) boldı künlärdän soñ keçälärdän soñ (66) yarudı üč er- käk oğulnı toğurdı birinči- (67) sigä kün at qoydılar ikin- (68) či- sigä ay at qoydılar üçünčü- (69) sügä yulduz at qoydılar kenā bir kün (70) oğuz qağan awğa ket- ti bir (71) köl arasında alından bir ĵgaç (72) k[ör]di bu ĵgaçnuñ qawuçaqında (73) bir qız bar erdi ĵalguz olturur erdi (74) yaqşı kö- rüklüg bir qız erdi anuñ (75) közü köktün kökräk erdi (76) anuñ saçı mörän osuğı tæg anuñ (77) tişi ünčü tæg erdi andağ körük- (78) lüg erdi kim yerniñ yelküni anı körsä (79) ay ay aχ aχ ölürbiz táb

megölte a sólymot, és levágta a fejét. Aztán azt mondta: – A sólyomra emlé- keztető *kép* (45) ez [egy sólyom képe]. A szörnyeteg a szarvasbikát megette, a medvét megette, a lándzsám azt meg- ölte, mert *olyan kemény, mint a vas*. A szörnyeteget a sólyom megette, az íjam és nyilam *azt* megölte, mert *olyan gyors, mint a szél*. – mondta, és elment. Tehát a szörnyetegre emlékeztető *kép* ez [a szörnyeteg képe] Aztán egy nap (50) Oguz kagán egy helyen éppen az Éghez imádkozott, *amikor* sötétség tá- madt, és az égből egy kékes fénysugár ereszkedett le. A Napnál és a Holdnál parázslóbb volt. Oguz kagán odament, és látta, hogy (55) annak a fénynek a közepén egy lány egyedül üldögélt. Szép külsejű lány volt, a homlokán egy tüzes, fénylő anyajegy *ragyogott*, a Sarkcsillaghoz hasonló. Az a lány olyan (60) szép volt, hogy ha neve- tett, a Kék Ég is nevetett, amikor sírt, a Kék Ég is sírt. Oguz kagán, amint meglátta, *egy csepp* esze sem maradt, *mind* elment. Megszerette, s elvette. Vele hált, és amit kívánt elvette. A lány (65) várandós lett. Napok múltán, éjek múltán *a szeme* felragyogott, és három fiúgyermeket szült. Az elsőnek a Nap nevet adták, a másodiknak a Hold ne- vet adták, a harmadiknak *pedig* a Csil- lag nevet adták. Aztán egyik nap (70) Oguz kagán elment vadászni. Egy tó közepén, szemben egy fát látott. Ennek a fának az odvában egy lány volt, egyedül üldögélt. Szép külsejű lány volt. A (75) szeme kékebb, mint az ég, a haja *hullámos*, akár a folyó vize, a fogai, mint a gyöngyszemek.

süt-tän (80) qumuz bola tururlar
 oğuz qağan (81) anı kördüktä usı
 ketti jüräkigä ataş (82) tüşti anı
 sewdi aldı anıñ birlä yattı tilägü-
 (83) sün aldı töl boğaz boldı
 künlär (84) dän soñ kečälärdän
 soñ (85) yarudı üč erkäk oğulnı
 toğurdı birin- (86) čisigä kök at
 qoydılar ikin- (87) čisigä tağ at
 qoydılar üçünčü- (88) sügä täñiz
 at qoydılar (89) andan soñ oğuz
 qağan bedük (90) toy berdi el-
 güñä jarlıg (91) jarlab keñäştilər
 keldilər qırıq širä (92) qırıq ban-
 dañ japturdı türlüg ašlar tür- (93)
 lüg sormalar čubuyanlar qımızlar
 (94) aštılar içtilär toydan soñ oğuz
 (95) qağan beglärgä elkünlärgä
 (96) jarlıg berdi taqı tädi kim män
 senlär- (97) gä boldum qağan
 alalıñ ya taqı (98) qalqan tamğa
 bizgä bolsun (99) buyan kök böri
 bolsunğıl uran tämür čida (100)
 bol orman aw yerdä yörüsün qu-
 lan (101) taqı taluy taqı mörän
 kün tuğ bolğıl kök (102) qurığan
 táb tädi [...]

Olyan szemrevaló volt, hogy ha a föld
 népe látta,— Ó, ó, jaj, jaj meghalunk! –
 mondták, és tejből (80) kumisszá²⁰ let-
 tek. Oguz kagán, amikor meglátta, el-
 ment az esze. Tűz gyulladt a szívében.
 Megszerette, s elvette. Vele hált, és
 amit kívánt, elvette. *A lány* várandós
 lett. Napok múltán, éjek múltán (85)
a szeme felragyogott, és három fiú-
 gyermeket szült. Az elsőnek az Ég ne-
 vet adták, a másodiknak a Hegy nevet
 adták, a harmadiknak *pedig* a Tenger
 nevet adták. Azután Oguz kagán hatal-
 mas (90) ünnepséget tartott. A népnek
 parancsot küldött, *akik* tanácskoztak,
 és eljöttek. Negyven asztalt, és negy-
 ven padot csináltatott. Mindenféle éte-
 leket, borokat, datolyákat, kumiszoikat
 ettek és ittak. Az ünnepség után Oguz
 (95) kagán a bégeknek és a köznépnek
 parancsot adott. Ezt mondta: – Én nek-
 tek lettem kagánotok, ragadjunk hát
 íjat, pajzsot! *A tamga* legyen nekünk
buján, a szürke farkas pedig *uran*! ²¹
 Vaslándzsa, légy (100) *sűrű* erdő, a va-
 daskertben fusson vadló! Tavak s fo-
 lyók! Nap, légy zászlónk, az ég pedig
 legyen a sátrunk! – mondta.

²⁰ A kifejezés néprajzi háttere nem teljesen világos.

²¹ A török nemzetségeknek négy azonosítója van, amelyek megkülönböztetik őket a többi nemzetségtől. Ezek a következők 1. nemzetségi tulajdonjel (*tamga*), 2. nemzetségi fa (amely egy konkrét fafajta, és nem összetévesztendő a családfával), 3. madár, 4. jelszó (*uran*). A *tamgának* van neve és formája. A *buján* itt a tamga nevére utal. Bár ebben a szövegben a felsorolás hiányos, itt Oguz kagán a saját nemzetsége identitását jelöli ki. Ez az identitástudat samanisztikus eredetű lehet. A szibériai erdei népeknél és a mongoloknál "minden nemzetségnek van egy fája, e fa túlvilági megfelelőjének ágai között élnek a nemzetség leendő tagjainak életlelkei, madarak alakjában" (Uray-Köhlmi 2009: 19).

Oguz kagánnak megjelenik a szürke farkas ²² (TONb)

(1) [...] čon ĵaŋaġida urum tǵān
(2) bir qaġan bar erdi ušbu
qaġannuġ (3) čärigi köp köp
baluqlarġ köp köp erdilär (4) erdi
ušol urum qaġan oġuz qaġan- (5)
nġn ĵarlġġin saqlamaz erdi qatġ-
la- (6) ġu barmaz erdi munġ söz
söz- (7) ni tutmaz män turur män
täp yarlıq- (8) qa baqmadi oġuz
qaġan čamat (9) ätüp anġ atlaġu
tilädi čärig birlä (10) atlap tuġlar-
nġ tutup kätti qırġıq (11) kündün
soġ muz taġı tǵān (12) taġnuġ
adaġġa keldi qurġıġan- (13) nġ
tüškürdi šük bolup uyup turdġ taġ
ertä (14) bolduqta oġuz qaġannuġ
(15) qurġıġanıġa күn tǵ bir (16)
ĵaruq kirdi ol ĵaruqtun kök (17)
tülüklüġ kök ĵalluġ bedik (18)
bir erkäk böri čitġı ušol böri oġuz
(19) qaġanġa söz berip turur erdi
(20) taġı tädi kim ay ay oġuz
urum (21) üstigä sän atlar bola
sän (22) ay ay oġuz tapuġunġarġa
män (23) yörür bola män täp
tädi kenä (24) andan soġ oġuz
qaġan (25) qurġıġannġ türdürdi
ketti kördi (26) kim čärignġn ta-
puġlarġ- (27) da kök tülüklüġ kök
ĵalluġ (28) bedük bir erkäk böri
yörügüdä (29) turur ol börinġn
artlarġn qatġ- (30) lap yörügüdä

(1) A *birodalom* bal szárnyán egy
Urumnak nevezett kagán *uralko-*
dott. Ennek a kagánnak a serege
rengeteg, a városa rengeteg volt.
Ez az Urum kagán Oguz kagán (5)
parancsát nem vette figyelembe, és
nem ment, hogy őt erősítse. – Ezeket
az üres szavakat én nem fogadom
meg! – mondta, és a parancsnak
nem engedelmeskedett. Oguz kagán
megdühödött, és ellene akart indul-
ni. A sereggel (10) elindult, a zászló-
kat *magasba* tartva ment. Negyven
nap múlva egy Jéghegységnek nevezett
hegy lábához érkezett. A sátrát fel-
állította, elcsendesedett és elaludt.
Hajnalhasadtakor Oguz kagán (15)
sátrába egy, a naphoz hasonló fény-
sugár tört be. Abból a fénysugárból
egy szürke bundájú, szürke sörényű
hatalmas himfarkas lépett elő.²³ Ez a
farkas Oguz kagánnak ígéretet tett.
(20) Így szólt: – Ó, ó Oguz, Urum
ellen akarsz te indulni! Ó, ó, Oguz,
a szolgálatodba fogok én szegőd-
ni! – mondta. Ezután Oguz kagán
(25) feltekertette a sátrát, és tovább
ment. Láttá, hogy a sereg szolgálá-
tában egy szürke bundájú, szürke
sörényű hatalmas himfarkas vonul.
Annak a farkasnak *hátvédjeként*, azt
erősítve (30) vonultak. Néhány nap

²² Eredeti szöveg: 14/7-18/4.

²³ A *mongolok titkos történetében* a szürkés-kék himfarkas a mongol nemzetségek totemikus ősapjaként jelenik meg (Ligeti 2004: 11). A farkastól és/vagy szarvasünőtől való leszármazás képzezte az iszlám előtti steppei kultúrkör elterjedt, de konkrét néphez nem köthető, régi motívuma (Uray-Kóhalmi 2009: 8). Bár a PON-ban a szürke farkas nem ő, hanem segítő szellem, a megjelenése talán a fenti motívumhoz köthető.

turur erdilär erdi bir (31) näča künlärdän soñ kök (32) tülüklüg kök jalluğ bu bedik (33) erkäk böri turup turdı oğuz taqı čärig (34) birlä turup turdı [...]

múlva ez a szürke bundájú, szürke sörényű hatalmas himfarkas egyszer csak megállt és nem mozgott. Oguz is a sereggel együtt megállt és nem mozgott.

Oguz kagán meghódítja a szlávokat²⁴ (TONc)

(1) [...] urum qağannuñ (2) bir qarundaşı bar erdi urus bāğ tǵān (3) erdi ol urus bāğ oğulun tağ başı- (4) da tǵıñ mōrān arasıda (5) yaqşı bārik baluqqa yumşadı taqı (6) tǵdı kim baluqnı qatıǵlaǵu kǵrāk turur (7) sǵn taqı uruşqulardan soñ balıq- (8) nı bizǵa saqlab kǵlgıl tǵp tǵdı oğuz (9) qağān uşol baluqqa atladı urus (10) bāğ-nıñ oǵulı ānǵa kōp altun (11) kǵmūş yibārdı taqı tǵdı kim ay mǵnnıñ (12) qağānum sǵn mañǵa atam bu (13) baluqnı berip turur taqı tǵdı kim baluqnı (14) nı qatıǵlaǵu kǵrāk turur sǵn taqı (15) uruşqulardan soñ baluqnı bañǵa (16) saqlab kelgil tǵp tǵdı atam čamat ātūp ersä (17) mǵnūñ

(1) Urum kagánnak volt egy testvére. Urusz bégnek hívták. Ez az Urusz bég a fiát a hegy csúcsán *levő*, mély folyók övezte (5), jó és szilárd városba küldte. Aztán azt mondta: “A várost meg kell erősíteni. Te pedig, a harcok után, *miután* a várost megvédted nekünk, gyere *utánam!* – mondta. Oguz kagán az ellen a város ellen indult. Urusz (10) bég fia sok aranyat és ezüstöt küldött neki. Aztán azt mondta: – Ó, az én kagánom te vagy! Nekem apám ezt a várost adta, aztán azt mondta: “A várost meg kell erősíteni. Te pedig (15) a harcok után, *miután* a várost megvédted nekem, gyere *utánam!*” Ha apám megdühödik

²⁴ Eredeti szöveg 20/1-23/4.

tapum erür mü sändän (18) jar-
luğ bağlīg bellüğ bola män (19)
bizniñ qutpiz senniñ (20) qutuñ
bolmuş bizniñ uruğ- (21) biz sän-
niñ iğačuñnuñ (22) uruği bolmuş
bolup turur täñri sän- (23) gä yer
berip bujurmüş bolup turur män
saña (24) başumnı qutumnı berä
män bergü (25) berip dost-luq-
tan čiqmazdur (26) täp tädi oğuz
qağan yigitniñ (27) sözüñ yaqşı
kördi sewindi küldi taqı (28) aytı
kim maña köp altun yumşap sän
(29) baluqnı yaqşı saqlab sän täp
tädi anuñ (30) üčün aña saqlab at
qoydı dostluq (31) qıldı [...]

rám, elfogadod-e hódolatomat?
²⁵ A te parancsodtól függök! A mi
qut-unk a te (20) *kutod* lett. A mi
nemzetségünk *immár* a te fád²⁶
nemzetsége lett. Az isten a vilá-
got *immár* neked rendelte. Én a
fejemet és *kutomat* adom neked.
Adót (25) fizetek, és a barátságot
nem hagyom el! – mondta. Oguz
kagánnak megtetszett az ifjú
beszéde, megörült, és nevetett.
Aztán azt mondta: – Nekem sok
aranyat küldtél, *ezzel* a várost jól
megvédted – mondta. Emiatt (30)
neki a Szaklab nevet adta, és *vele*
barátságot kötött.

Ulug Türik látomása valóra válik: Oguz kagán felosztja a birodalmát fiai között²⁷ (TONd)

(1) kenä taşqarun qalmasun
kim (2) bellüğ bolsun kim oğuz
qağannuñ (3) janıda aq saqalluğ

Aztán ki ne maradjon, hogy...,
legyen ismert, hogy Oguz ka-
gán mellett egy fehér szakállú,

²⁵ A szövegnek ez a mondata nehezen értelmezhető. Az egyes szövegkiadások más-más fordítást adnak meg: *Babam (sana) kızdı ise, bu benim suçum mudur?* 'Ha apám megdühödött rád, az az én bűnöm-e (ti. az én akaratomból van-e)?' (Bang–Arat 1936: 21) *Если отец мой разгневается, быть ли [тогда] моей воле (власти).* 'Ha apám dühbe gurul, tehetek-e róla?' (Ščerbak 1959: 42) *If my father gives disagreeable orders, is it any satisfaction to me?* 'Ha apám vitatható parancsot ad, jelent az nekem bármilyen elégedettséget?' (Clauson 1972: 434) *Az én bűnöm-e, hogy apám haragszik rád?* (Kakuk 1985: 314). Kakuk fordítása Bang és Arat fordításán alapszik. Ezek az értelmezések a *tapum* formát *tap+um* E/I. birtokos személyragként elemzik. A *tap* jelentése az ótörökben 'satisfaction, sufficiency' vagyis 'elégség, elégedettség'. A szónak 'akarat, kívánság' jelentése is van a *könliñčä tapıñčä* 'szíved és akaratod szerint' és hasonló kifejezésekben. (Clauson 1972: 434). Itt azonban a szövegkörnyezetből úgy tűnhet, ezt a formát *tapu(w)-m*-ként kell szegmentálni, amely az ótörök *tapuğ* 'service' (Clauson 1972: 437) szó későbbi formájának személyragozott alakja: *tapuğ, tapuq* 'Dienst, Anbetung, frömliche Abbitte eines Vergehens dem Fürsten gegenüber' (Zenker 1866-1876: 243b). Vagyis az én értelmezésem szerint az első tagmondat nem Oguz kagánra utal, hanem Urusz fiára, aki ellenszégül apja parancsának és Oguz kagán szolgálatába áll, egyúttal védelme alá helyezi magát. Ezt a szándékát formális esküvel juttatja kifejezésre, melyet Oguz elfogad.

²⁶ Itt Urusz bég fia Oguz nemzetségi fájára utal.

²⁷ Eredeti szöveg 35/4-42/7.

moz sačluğ (4) uzun usluğ bir qart kişī turur bar erdi (5) uqğuluğ tüzün bir yer erdi tüşimäl (6) erdi anuñ atı uluğ türük erdi kün- (7) lārdā bir kün uyquda bir altun (8) ya kördi taqī üč kümüş oq kördi bu altun (9) ya kün toğışī- da da kün batuşı- (10) ğača tąg- gān erdi taqī bu üč (11) kümüş oq tün yīñğaqqā ketā (12) turur erdi uyqudun soñ tüştä kör- (13) gānin oğuz qağānğa bildürdi (14) taqī tädi kim ay qağanum saña (15) jaşağu bolsunğıl uzun ay qağan- um saña (16) türlüğ bolsunğıl tüzün [...] (17) täñri bārdi tüşümdä käldürsün tola (18) turur yernī uruñğa berdürsün (19) täp tädi oğuz qağan uluğ türük- (20) nūñ sōz-ün yaqşı kördi öğütün (21) tilādi öğütügä körä qıldi andan (22) soñ ertä bolupta aqalarnī ini- (23) lārnī ĵarlap käldürdi taqī aytı kim ay mänün (24) köñülüm awnī tilāp turur qarī bolğumdan (25) mäniñ qaqızluqum yoq turur kün (26) ay yulduz tañ sarığa sänlär baruñ (27) kök tağ täñiz tün sarığa sän- (28) lār baruñ täp tädi andan soñ üčägü- (29) sū tañ sarığa bardılar taqī üčägü- (30) sū tün sarığa bardılar kün ay (31) yulduz köp keyiklār köp quşlar awlağu- (32)

ősz hajú, éles elméjű öregember volt. (5) Értelmes, rendes ember, látnok²⁸ volt. A neve Ulug Türük. Egyik nap álmában egy arany íjat látott, meg három ezüst nyílvesz- szőt látott. Ez az arany íj napkelet- től napnyugatig (10) ért, a három ezüst íj *pedig* Észak irányába tar- tott. Az álom után a látomásban látottakat tudatta Oguz kagánnal. És *pedig* ezt mondta: Ó, kagánom, (15) az életed hosszú legyen! Ó, kagánom, minden *dolgod* rendben legyen! [...] Az isten-adta álom- ban *látottakat* teljesítse! Kerek e világot nemzetségednek adja! – mondta. Oguz kagánnak Ulug Türük (20) beszéde megtetszett, a tanácsát kérte, és a tanácsa szerint cselekedett. Azután másnap reggel az idősebb és fiatalabb fiait magá- hoz hívatta, és így szólt: – Ó, fiaim az én szívem vadászatra vágyik, *de* mivel öreg vagyok, (25) a szen- vedélyem kihúnyt. Nap, Hold, Csillag, a hajnal (ti. kelet) irányá- ba ti menjetek! Ég, Hegy, Tenger, az éj (ti. észak) irányába ti men- jetek! – mondta. Azután hármójuk a hajnal irányába ment, hármójuk *pedig* (30) az éj irányába ment. Nap, Hold és Csillag sok vad és sok madár elejtése után az úton

²⁸ A szó a mongolból került a törökbe, eredeti jelentése 'hivatalnok'. A mongol szó a *tüši-* 'támaszkodik' ige képzett alakja, szó szerinti jelentése 'támasz' > 'az uralkodó támasza'. Itt a szövegkörnyezet alapján kell a 'látnok' jelentést feltételeznünk. A PON egészére jellemző, hogy a tulajdonneveket népetimológiával magyarázza. A mo. *tüšimel* szó a PON-ban a 'látnok' jelentését a tö. *tüš* 'prófétikus' álom' szóval való hasonlósága miatt nyeri el: *tüšimäl* 'hivatalnok' > *'(misz- tikus) tanácsadó' > (népetimológiás jelentésbővítéssel) 'látnok' < 'aki az álmod látja' < *tüš* 'álom'.

larıdan soñ jolda bir altun yañi (33) taptılar aldı[lar] atasıǵa bārdilār [oǵuz] (34) [qaǵan sewindi küldi taqı yañi] (35) üç bozǵuluq qıldı [taqı aytıı] kim [ay aqa-] (36) lar ya bolsun senlärnün ya tǵ (37) oqlarnı kökkäçä atun tǵp (38) tädi k(e)nä andan soñ kök tǵ (39) täñiz köp keyiklār köp quşlar awlaǵu- (40) larıdan soñ jolda üç kümüş oq- (41) nı taptılar aldılar atasıǵa berdilār (42) oǵuz qaǵan sewindi küldi taqı oq- (43) larnı üçüǵä üläştürdi taqı aytıı (44) kim ay inilār oqlar bolsun sänlār- (45) nün ya attı oqnı oqlar tǵ (46) sänlār bolun tǵp tädi kenä andan (47) soñ oǵuz qaǵan uluǵ qurıltay (48) čaǵırdı nökarların elkünların (49) čarlap čaǵırdı kälip keñäşip olturdılar [...] (50) [on] yaqta bozuqlar olturdı (51) čon yaqta üç oqlar olturdı (52) qırıq kün qırıq kečä aştılar (53) içtilār sewinč taptılar andan soñ oǵuz qaǵan (54) oǵullarıǵa yurtın üläştürüp berdi taqı tädi kim (55) [ay] oǵullar köp män jaşadum uruşqular köp män kördüm (56) čida basa köp oq attum ayǵır birlä köp yörü- (57) düm duşmanlarnı iǵlaǵurdum dostlarumnı män (58) külgürdüm kök täñrigä män ötädüm (59) sänlärǵä berä män yurtum [...]

egy arany íjat találtak, magukhoz vették, és apjuknak adták. Oguz [kagán megörült, felnevetett, és az íjat] (35) három darabra törte. Aztán azt mondta: Ó, *idősebb* fiaim, az íj legyen tiétek! Ahogy az íj, a nyilakat az éigig löjétek!– mondta. Aztán Ég, Hegy és Tenger, sok vad és sok madár elejtése (40) után az úton három ezüst nyilat találtak, magukhoz vették, és apjuknak adták. Oguz kagán megörült, felnevetett, és a nyilakat szétosztotta hármójuk között. Aztán azt mondta: ó *fiatalabb* fiaim, a nyilak legyenek tieitek! (45) Az íj kilőtte a nyilakat, a nyilakhoz hasonlók ti legyetek! Aztán Oguz kagán nagy *kurultáj*t hívott össze. A *nyögérek*²⁹ és a népet *mind* meghívta. Azok eljöttek, és sokáig tanácskoztak. [...] (50) [A jobb] oldalon a Bozokok ültek. A bal oldalon a Ücsokok ültek. Negyven nap, negyven éjjel ettek-ittak, mulatoztak. Azután Oguz kagán a fiai számára felosztotta a birodalmat. Ezt mondta: (55) Ó, fiaim, sokat éltem, csatát én sokat láttam! Lándzsát hajítottam, nyilat sokat lőttem, a csődörrel sokat jártam! Ellenségeim megrikattam, barátaim megnevettettem! A Kék Égnek én megfizettem, nektek adom birodalmam!

²⁹ A Magyar Királyság területén is ismert *nyögérek* a 13–15. századi magyar királyok kun testőrei voltak. A *nyögér* szó a kun nyelvből került a magyarba. A szó mongol eredetű, a kun és más közép-török nyelvekbe – így a PON nyelvjárásába is – a mongol *nöker* ‘barát, társ, katonai vezető kísérete’ alak került (Róna-Tas –Berta 2011: 623).

Felhasznált irodalom

- Bakır, A. (2008): Tevārīh-i Āl-i Selçuḡ Oğuz-nāme'si. *Turkish Studies* 3/7. 163–199.
- Bang, W. – Arat, R. R. (1932): *Die Legende von Oghuz Qaghan*. Berlin
- Bang, W. – Arat, R. R. (1936): *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul.
- Bede A. (ford.) (1979): *Manasz. Kirgiz hősének*. Budapest.
- Berta Á. (1994): Baskirok. In: Engel P., Makk F. (szerk.) *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest. 85–86.
- Berta Á. (2004): *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged.
- Chiodo, E. (2008): Life Stories and Achievements of Eastern Mongol Bards. *Ural-Altaische Jahrbücher* NF. 22. 185–224.
- Clauson, G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Desmaisons, P. I. (ed.) (1970²): *Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul Ghâzi Béhâdour Khân*. Amsterdam.
- Eraslan, K. (1976): Manzum Oğuznâme. *Türkiyat Mecmuası* 18. 169–244.
- Golden, P. B. (1995): Al-Şakāliba. In: Bostworth, C. E. et al. (eds.) *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. VIII. Leiden. 872–878.
- Golden, P. B. (2011): *Central Asia in World History*. Oxford.
- Jahn, K. (1969): *Die Geschichte der Oğuzen des Rašīd ad-Dīn*. Wien.
- Judin, V. P. (1992): *Utemiš Hadži: Čingiz-name*. Faksimile, perevod, transkripcija, tekstologičeskie primečanja, issledovanie V. P. Judina. Alma-Ata.
- Kakuk Zs. (1985): *Örök köbe vésve. A régi török népek irodalmának kistükre a VII-től a XV. századig*. Budapest.
- Ligeti L. (1986): *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- Ligeti L. (2004²): *A mongolok titkos története*. Budapest.
- Nour, R. (1928): *Oughouz-namé, épopée turque*. Alexandrie.
- Ölmez, Z. K. (1996): *Ebulgazi Bahadur Han: Şecere-i Terākime* (Türkmenlerin Soykütüğü). Ankara.
- Pelliot, P. (1930): Sur la légende d'Uyuz-Khan en écriture ouigoure. *T'oung Pao* 27. 247–358.
- Pelliot, P. (1930 [1995]): *Uygur yazısıyla yazılmış Uğuz Han Destanı üzerine*. Ankara.
- Radloff, W. (1890): *Kudatku Bilik. Facsimile der uigurischen Handschrift der K. K. Hofbibliothek in Wien*. St. Petersburg.
- Radloff, W. (1891): *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun*. St. Petersburg.
- Róna-Tas A. (1996): *A honfoglaló magyar nép*. Budapest.
- Róna-Tas, A. – Berta, Á. (2011): *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian*. Wiesbaden.
- Ščerbak, A. M. (1959): *Oguz-nāme; Muhabbat-nāme*. Moskva.
- Uray-Kóhalmi K. (2009): Egy eredetmítosz építőkövei *A mongolok titkos története* alapján. *Keletkutatás* 2009 ősz. 5–22.
- Vásáry I. (1983): Nép és ország a türköknél. In: Tökei F. (szerk.) *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest. 189–213.
- Vásáry I. (1986a): *Az Arany Horda*. Budapest.

- Vásáry I. (1986b): Az ujjur írásbeliség az Arany Hordában és a Timuridáknál. *Keletkutatás 1986 tavasz.* 38–47.
- Zenker, J. T. (1866-1876): *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*. Leipzig
- Zimonyi, I. (1990): *The Origins of the Volga Bulgars*. Szeged
- Zimonyi I. (2005): *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Budapest.
- Žirmunskij, V. M. (1964): The Epic Folk-Singers in Central Asia. Tradition and Artistic Improvisation. *VII. International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. Moscow, August 1964.*
- Žirmunskij, V. M. (1969): Epic songs and singers in Central Asia. In: Chadwick, N. K., Žirmunskij, V. M. (eds.) *Oral epics of Central Asia II*. Cambridge. 271–339.